

Adviesraad voor het
Wetenschaps- en Technologiebeleid

08 mei 2002

Realiseren van Lissabon-doelstelling

Lectori salutem,

Nederland heeft de ambitie uitgesproken om in 2010 als kenniseconomie tot de top van Europa te behoren. Met deze brief wil de Adviesraad voor het Wetenschaps- en Technologiebeleid (AWT) uw aandacht vestigen op de acties en initiatieven die daarvoor nodig zijn. De Nederlandse ambitie is geformuleerd in het verlengde van de zogeheten Lissabon-doelstelling. Deze houdt in dat Europa zich voorneemt om vóór 2010 de meest dynamische en concurrerende kenniseconomie ter wereld te worden, met een duurzame economische groei, meer en betere banen en met een hechtere sociale samenhang. De economische en sociale dimensies zijn onverbreekbaar met elkaar verbonden. Een duurzame economische ontwikkeling vereist een robuuste samenleving, net zoals een robuuste samenleving ondenkbaar is zonder duurzame economische ontwikkeling. Kennis vormt voor beide dimensies een onontbeerlijke grondstof. Het is dan ook beter te spreken van een kennissamenleving, met een in de volle breedte van de samenleving sprankelend kennisklimaat, dan van een kenniseconomie.

De tijd dringt. Realisatie van de Nederlandse ambitie is afhankelijk van het enthousiasme en de inzet waarmee het nieuwe kabinet de gestelde doelen gaat omarmen en vertalen in concrete acties en initiatieven. Tot nu toe leeft het streven naar 'Nederland Kennisland' en het gericht werken aan de Lissabon-doelstelling niet in brede kringen van politiek en samenleving. De afstand tussen ambitie en praktijk neemt eerder toe dan af. Te denken valt aan de persistente knelpunten in het onderwijs, de sobere investeringen in onderzoek en ontwikkeling en de achterblijvende benutting van kennis.

Hoewel de kabinetsnota 'Kenniseconomie in zicht' een waardevolle opsomming van initiatieven biedt, ontbreekt het aan een tijdschema met ijkpunten, en aan verantwoordelijke trekkers en coördinatiepunten. Vooral de bewustwording in de samenleving van de noodzakelijke acties vereist nog aanzienlijke inspanningen van de overheid. In de verkiezingsprogramma's komen voorstellen dienaangaande niet voor. De AWT roept u dringend op dergelijke maatregelen op te nemen in het door u te formuleren regeerakkoord. Een breed gedragen, baanbrekend, departement overstijgend, masterplan om de ambitieuze doelstellingen in de komende acht jaren te realiseren moet de leidraad gaan worden in het dagelijks handelen.

De Raad wil u met de volgende adviezen van dienst zijn:

1. Maak de kennissamenleving tot hét motto van het nieuwe kabinet

De implicaties van de Lissabon-doelstelling zijn dermate veelomvattend en verstrekkend, en de termijn tot 2010 is dusdanig kort, dat een kabinetbrede actie is vereist. Transitie naar een kennissamenleving moet het motto zijn voor het komend kabinet. Dat onderstreept de urgentie en creëert de benodigde brede betrokkenheid.

In vervolg op de EU-top in Lissabon is in verscheidene beleidsstukken, congressen en artikelen en in de vervolgtop van Barcelona aangehaakt bij het belang van de wording van een kenniseconomie. Maar een werkelijk doordenken van de betekenis van de Lissabon doelstelling blijft daarbij veelal achterwege. Men richt zich al snel op benutting van kennis ten behoeve van innovatie in het bedrijfsleven, met als uiteindelijk doel om ook in de toekomst economische groei te realiseren. De Lissabon-doelstelling is echter breder en omvat niet alleen het bewerkstelligen van duurzame economische groei, maar ook meer en betere banen en een hechtere sociale samenhang. Realisatie van de Lissabon-doelstelling in haar volle breedte vergt een verbreding van het perspectief op de betekenis van kennis in onze samenleving.

Kansen van de kennissamenleving

Globalisering, individualisering en digitalisering vergroten de dynamiek in de samenleving. Om flexibel in te kunnen spelen op wisselende omstandigheden is kennis onontbeerlijk. Het vermogen tot snelle

kennisvernieuwing, -ontsluiting en –verspreiding is cruciaal voor het succes van de Nederlandse samenleving. De economische kansen in een kennissamenleving staan buiten kijf. Maar daarnaast is minstens zoveel aandacht nodig voor het belang van kennis voor de kwaliteit van de samenleving. Het gaat dan om de bijdrage van kennis aan het vinden van oplossingen op terreinen als zorg, onderwijs en veiligheid.

Verschillende perspectieven op de kennissamenleving

In de beleidspraktijk van alledag bestaan verschillende beelden van de functie van kennis in de maatschappij. Die verschillende beelden worden in onderstaand kader samengevat in vier perspectieven. Ieder perspectief licht een specifieke rol van kennis in de maatschappij uit. Gezamenlijk vormen zij een full-color weergave van de kennissamenleving. Uiteraard heeft kennis op zichzelf ook waarde. Kennis ontwikkelen en tot zich nemen komt tegemoet aan de menselijke nieuwsgierigheid en de wil tot kennen. Alleen als de verscheidenheid in functies van kennis in samenhang wordt gestimuleerd kan een robuuste kennissamenleving gestalte krijgen. Een kennissamenleving die voor brede kringen van politiek en samenleving een wenkend perspectief biedt.

Kennis in het licht van de producerende samenleving: kwaliteit van de economie

In dit perspectief gaat het om de rol van kennis voor het versterken van de concurrentiekracht. Kennis wordt hier gezien als drijvende kracht achter innovaties. Eén van de veronderstellingen binnen dit perspectief is dat menselijk kapitaal de voornaamste grondstof is voor Nederland (en voor Europa). Het denken vanuit dit perspectief roept vragen op over hoe kennis zo optimaal mogelijk in te zetten voor welvaartsverbetering. Een voorbeeld van een in de praktijk spelend beleidsvraagstuk is de versterking van de wisselwerking tussen wetenschap en bedrijfsleven. Andere voorbeelden van beleidsvraagstukken liggen er rond intellectueel eigendom, rond de concurrentiekracht van Nederland in internationaal verband en rond mogelijkheden en beperkingen van gerichte keuzes voor onderzoeksthema's.

Kennis in het licht van een samenhangende en robuuste samenleving: kwaliteit van leven

Binnen dit perspectief ligt het accent op de bijdrage van kennis aan de kwaliteit en de robuustheid van de samenleving: bijvoorbeeld in termen van duurzaamheid (milieu, sociaal) en sociaal-culturele ontwikkeling. Een voorbeeld binnen dit perspectief betreft de wijze waarop kennis kan bijdragen aan het creëren van samenhang en belevingen van gemeenschappelijkheid in de samenleving. Andere voorbeelden betreffen de rol van kennis bij het voorkómen van kwetsbaarheden en van maatschappelijke knelpunten in zorg, onderwijs, vergrijzing en veiligheid, alsmede hoe voorkómen kan worden dat mensen buitengesloten raken van de kennissamenleving.

Kennis in het licht van de argumenterende samenleving: kwaliteit van beleidsvorming

Kerngedachte binnen dit perspectief is dat rationele argumenten een in belang toenemende basis vormen voor de huidige inrichting van onze samenleving. Vroeger was die inrichting meer gebaseerd op ideologie en op autoriteit van een kleine groep in de samenleving. Het denken in dit perspectief roept in de beleidspraktijk vragen op over de mogelijkheden om kennis in te zetten voor 'evidence based policy'. Voorbeelden van beleidsvraagstukken betreffen de mogelijkheden om te werken met experimenten en de wijze waarop lange termijn strategisch onderzoek effectief in beleid kan worden ingezet.

Kennis in het licht van de lerende samenleving: kwaliteit van de kennisinfrastructuur.

Uitgangspunt binnen dit perspectief is dat de mate waarin kennis een bijdrage levert aan welvaart en welzijn staat of valt met de mate waarin kennis daadwerkelijk stroomt binnen de volle breedte van de samenleving. Kennis komt op tal van plaatsen in de samenleving tot stand, zoals in wetenschap, onderzoeksinstituten, commerciële adviesbureaus, maar ook bij gedreven individuen. Stromende kennis draagt bij aan de ontsluiting en verspreiding van bestaande kennis, en zal tevens een stimulans vormen voor verdere productie van kennis. Hierbij kan gedacht worden aan versterking van het onderwijs in de volle breedte, benodigde aantallen onderzoekers en beschikbaarheid van die onderzoekers en wisselwerking tussen het onderzoeksbestel en andere kennisproducenten.

De vier bovenstaande kennisaspecten zijn niet onafhankelijk van elkaar; zij grijpen in elkaar. De stelling is dat een kenniseconomie alleen duurzame groei kan vertonen binnen een samenhangende en robuuste samenleving. De totstandkoming daarvan kan niet zonder breed gedragen processen van leren en argumenteren.

2. Schep de condities waarbinnen een kennissamenleving tot volle bloei kan komen

Het tot stand komen van een kennissamenleving kan niet worden afgedwongen. De maakbaarheid van de kennissamenleving beperkt zich tot het scheppen van condities waarbinnen de kennissamenleving kansen heeft

om op te bloeien. Dit vraagt om een overheid die zich in haar besturingsfilosofie richt op het wegnemen van barrières, scheppen van kansen, achteraf constateren wat niet bevalt en vervolgens daarop bijsturen. Binnen deze besturingsfilosofie neemt de creatieve en katalytische macht van de overheid, die initiatieven vanuit de samenleving omarmt, een belangrijke plaats in. Ten minste zo belangrijk is het stimuleren van een 'zinderende' wisselwerking en grensoverschrijding tussen verschillende domeinen: tussen wetenschap en bedrijfsleven, tussen wetenschap en andere maatschappelijke sectoren (zorg, cultuur, onderwijs, justitie, etc.), tussen landen, culturen, disciplines en tussen heden en verleden.

Door de mogelijkheden van experimenteren en verkenningen te benutten kan ruimte ontstaan voor 'bottom up' initiatieven. Ter stimulering van experimenten kunnen experimenteerruimtes of –ateliers en andersoortige ontmoetingsplaatsen worden ingericht. Verkenningen van mogelijke toekomstige ontwikkelingen kunnen daarbij worden gebruikt als instrument ter inspiratie en verleiding.

Ruimte scheppen kan niet zonder tegelijkertijd kaders te stellen in termen van grenzen: vaststellen wat niet wenselijk is en bijsturen daar waar grenzen worden overschreden. Bijvoorbeeld daar waar de kennissamenleving nieuwe vormen van criminaliteit creëert of waar groepen buitengesloten dreigen te raken. Dit is één van de wijzen waarop de overheid richting kan geven. De overheid kan ook richting geven door met haar eigen instrumenten (financiering, subsidies, e.d.) keuzes in het veld uit te lokken. Bijvoorbeeld het maken van keuzes op basis van excellentie in onderwijs en onderzoek. Dit alles laat onverlet dat daar waar het publiek belang in het geding is, de overheid richting kan geven door zelf inhoudelijke initiatieven te nemen. Bij dit alles vormen onderwijs – in haar volle breedte – en wetenschap centrale aandachtspunten. Immers, als kennis een belangrijke maatschappelijke kernwaarde in de 21e eeuw wordt, is het van belang om het aantrekkelijk te maken voor mensen om een bijdrage te leveren aan de productie, ontsluiting en verspreiding van kennis.

Versterking van de condities scheppende rol vraagt om andersoortige afspraken over resultaat en rekenschap. Sturing vooraf kan zich beperken tot selectie van groepen/personen op basis van kwaliteit en het waarborgen van een verantwoord procesverloop. Het aangaan en onderhouden van relaties met de omgeving is een wezenlijk onderdeel van een verantwoord procesverloop. Wederzijds vertrouwen is bij dit alles onmisbaar. Sturen op vertrouwen lijkt tegen de geest van de tijd in te gaan, maar dat verantwoording niet mogelijk zou zijn, is een misverstand. Ook zonder de weg naar het resultaat en de daarvoor benodigde middelen vooraf te specificeren kan rekenschap worden afgelegd.

3. Maak een masterplan en beleg de verantwoordelijkheid daarvoor op kabinetsniveau

De AWT acht een gecoördineerde kabinetsinspanning noodzakelijk om de Nederlandse ambitie waar te maken. De ontwikkelingsgang naar een kennissamenleving is een majeure maatschappijverandering. Vele aspecten grijpen in elkaar en moeten daarom in samenhang worden benaderd, met politieke sturing en regie. Dit vergt een departement overstijgend masterplan om de ambitieuze doelstellingen in de komende acht jaren te realiseren. Dit plan dient te worden voorzien van ijkpunten en criteria waaraan kan worden afgemeten wat de resterende kloof is van de op dat moment gerealiseerde situatie tot aan de gewenste situatie. Daarbij dient ook aandacht te worden besteed aan negatieve, ongewenste effecten van de kennissamenleving, zoals bijvoorbeeld nieuwe vormen van criminaliteit en risico's van uitsluiting. Een en ander dient geplaatst te worden in de internationale context. Immers, de Nederlandse ambitie is nadrukkelijk in termen van een internationale vergelijking gesteld en stromende kennis houdt geen halt bij de landsgrenzen.

Diverse bestaande benchmark instrumenten – zoals al in gebruik bij OCenW, EZ, CBS, EU en OECD – kunnen ondersteuning bieden bij de ontwikkeling van de kennissamenleving. Waar nodig dienen deze te worden aangevuld met indicatoren voor sociaal-culturele dimensies. Benchmark instrumenten bieden beelden op hoofdlijnen, die inspireren om overeenkomsten en verschillen met andere landen verder te onderzoeken. Behalve de acties van andere landen, vormen ook de eigen sterke punten en unieke kenmerken een bron van inspiratie.

Het te ontwikkelen baanbrekende masterplan moet de leidraad voor het handelen van het kabinet worden. Dit vraagt om een regie-verantwoordelijk bewindspersoon (minister) die de totstandkoming en uitvoering van het portefeuille-overstijgende masterplan trekt.

Hij of zij heeft een aanjagende rol, brengt lijnen uit verschillende beleidsvelden bij elkaar en beschikt over de daartoe benodigde bevoegdheden. Het vaststellen en uitvoeren van de noodzakelijke maatregelen kan voor een

belangrijk deel binnen de diverse betrokken beleidsterreinen zelf plaatsvinden. De regie-verantwoordelijk bewindspersoon zal moeten toetsen of de maatregelen in de diverse beleidsterreinen harmoniëren, in ieder geval elkaar niet tegenwerken. Behalve een meer structurende rol heeft deze bewindspersoon ook een katalyserende en aanjagende rol: waar initiatieven niet voldoende van de grond komen deze stimuleren en waar die wel van de grond komen deze omarmen en ondersteunen.

Tot slot

Met deze brief onderstreept de AWT het belang van het regeringsstandpunt om Nederland vóór 2010 een duurzame kenniseconomie te doen worden. Hij wil vooral uw aandacht vestigen op de noodzaak om deze kenniseconomie in te bedden in een samenhangende en robuuste kennissamenleving. Voor deze majeure verandering is een baanbrekend masterplan benodigd. Niet in de laatste plaats dient de overheid de huidige samenleving te doordringen van de urgentie om thans aan de Lissabon-ambitie te gaan werken. De AWT is van mening dat een nieuw kabinet er niet omheen kan om de transitie naar een kennissamenleving als motto voor het regeerakkoord te kiezen. Hij stelt voor de navolgende tekst in het Regeerakkoord op te nemen:

Een urgente hoofdtaak voor dit Kabinet is de realisatie van de Nederlandse ambitie binnen 'De Europese kenniseconomie in 2010' (EU-Lissabon verklaring). Daartoe resteren slechts twee volledige Kabinetsperioden. Mobilisatie van alle actoren voor een nationaal beleidsplan 'Kennissamenleving', met formele ijkingsmomenten, is dringend vereist. Een Kabinetsbrede inzet is noodzakelijk. Daartoe wordt aan één van de sleutelministerposten een zware regietaak toegekend.

Hoogachtend,

Dr.ir. B.P.Th. Veltman